

תיאטרון

מאיה בז'רנו

הסכין הלא נראית של מקי סכינאי

הערות על "אופרה בגרוש" מאת ברטולד ברכט וקורט וייל; תרגום: דורי פרנס, בימוי: גלעד קמחי; תיאטרון הקאמרי יולי 2015

הבלדה על מקי סכין

וכריש יש לו שיניים/ זה בולט ואין לטעות/ ולמקי יש סכין, רק/ זה סכין שאין לראות.// בירוקת של התמוה/ איש נפל ואיש טבע/ זה לא וירוס או כולרה/ זה רק מקי בסביבה.// ביום אל"ף באור בוקר/ נח לו גבר, לא נושם/ איש חולף שם בלי שום קשר/ מק סכין שמו איזה שם! // רב שמואל מאיר איש הבורסה/ נעלם כלא היה/ כל הכסף אצל מקי/ אבל אין שום ראייה// ומצאו את ג'ני טאולר/ עם סכין בין שר לשד/ ברציף עובר לו מקי/ ועליו אין צל חשה// הקטינה האלמנה ש/ לא נסגיר את זהותה/ מתעוררת נאנסת -/ מק זה בטח לא אתה..."

זהו שיר הפתיחה, שמושר בתמונה הראשונה בפי זמר רחוב ביום שוק בסוהו. השחקן (יוסי גרבר) משחק בשני תפקידים נוספים: הכומר קימבל ומלכת אנגליה. נושא השיר הוא דמותו הכריזמטית והאהודה של מלך העולם התחתון בלונדון במאה התשע-עשרה - מקי סכינאי, או מקי סכין, כאן. "אופרה בגרוש" מנמק הזמר, חוברת עבור הקבצנים העניים, היא מפוארת וזולה כאחה, ולכן היא נקראת כך. המחזה הועלה לראשונה בברלין ב-1928, בכיצועה של לוטה לניה כג'ני - תוצאה מוצלחת של שיתוף פעולה בין ברטולד ברכט למלחין היהודי קורט וייל. ידוע כי המחזה נכתב בעקבות ובהשראת "אופרת הקבצנים" (1728) של המחזאי האנגלי ג'ון גיי - תופעה ייחודית שמעלה על בימת התיאטרון הממוסד דמויות שוליים של קבצנים ופושעים. איני יכולה שלא להזכיר גם את מנדלי מוכר ספרים שלנו ב"ספר הקבצנים" המונומנטלי, שנכתב במאה התשע-עשרה במזרח אירופה.

ברכט השתמש בסיפור של "אופרת הקבצנים" והעלה אותו על בימת התיאטרון שלו תוך שימוש במצבים אנושיים על אודות קבצנים ופושעים, כדי לבטא רעיונות ומסרים בעלי משמעות פוליטית וחברתית כנגד החברה הבורגנית הקפיטליסטית המושחתת באירופה בתקופתו, אף שעלילת המחזה כאמור מתרחשת במאה התשע-עשרה.

כך דמותו המקסימה והמפתה של מקי סכינאי הפושע - בכמה מקומות במחזה נראית דמותו זחוהת הדעת חלקלקה ונקייה. גבר אלגנטי שצד את לבבות הנשים הזונות, וסביבו חבורת מעריציו - המצייטים לו ופוחדים ממנו. כמעט לא ניתן לתפוס אותו במעידה, לכן הסכין שלו סמויה ולא נראית, כמילות השיר.

הסכין של מקי סמויה, אך השקפת עולמו בהחלט מוגדרת ונחרצת, וכך הוא שר (איתי טיראן):

"אם הכן אדם רוצה לחיות טוב הוא צריך לשכוח שהוא בן אדם!" חשבו כמה חדה כתער היא האמת הקיומית הזאת שמנסח ברכט, ובאיזה דיוק היא מייצגת את רוח התקופה של אירופה וגרמניה בין שתי המלחמות ואף לפני כן. על כך מרחיבה ומעמיקה הפילוסופית היהודייה הנודעת חנה ארנדט בספרה **יסודות הטוטליטריזם** (הקיבוץ המאוחד, תרגום: עדית זרטל, 2010). ארנדט מזכירה בכמה מקומות את ברכט ואת "אופרה בגרוש" כביטוי מדויק ונוקב של התהליכים החברתיים והפוליטיים בגרמניה ובאירופה בכלל בין שתי מלחמות העולם. זהו אם כן מחזה פוליטי-חברתי מובהק, המשרת רעיונות ומבטא ביקורת ומחאה חריפה נגד הבורגנות והקפיטליזם הנצלני המדכא. וכך כותבת ארנדט: "האי נחת האלים בעידן שקדם למלחמה, אי נחת כסוג של ניהיליזם והתפרצות של ניהיליזם (בקרב סופרים, בהם ברכט) משמעו היה בעצם תחושת מיאוס עמוק ומוצדק שמעוררת חברה רוויה בהשקפת עולם אידיאולוגית ואמות מידה של הבורגנות, שהן זיוף וכזב [...] ערכי ביטחון כוזב שיש בו ניצול ודיכוי ושחיתות..." ובמקום אחר: "איש לא צפה את קבלת הפנים הסוערת לה זכה מחזהו של ברכט 'אופרה בגרוש' בגרמניה הקדם היטלרית, מחזה שהציג גנגסטרים בתור אנשי עסקים מהוגנים וההפך - אנשי עסקים מכובדים בתור גנגסטרים. האירוניה קצת איבדה מטעמה... כשהאספסוף בירך על האישור האמנותי שהמחזה העניק לתופעה הגנגסטריית, כגון שיר הנושא: 'קודם באה הזליילה, אחר כך המוסר', ובגרמנית: *erst kommt das fressen dann kommt die moral* - המחזה התקבל בתשואות מצד כל הצופים, כולל אנשי עסקים מהוגנים. כל אחד מסיבות שונות" הבורגנות הריעה, כותבת ארנדט, "מפני שצביעותה שלה תעתעה בה זמן רב, היא הבינה וגילתה את החוכמה העמוקה שבהצגת הבנאליות של חייה. האליטה (האינטלקטואלית) הריעה מפני שקריעת מסווה הצביעות היתה שעשוע נעלה ומרהיב. האפקט של המחזה עמד בניגוד לכוננתו של ברכט. שוב לא היה אפשר לזעזע את הבורגנות. היא בירכה את חשיפת הפילוסופיה הסמויה שלה. התוצאה הפוליטית היחידה של המהפכה של ברכט היתה הסרת הצביעות המעיקה, ואימוץ פומבי של ערכי האספסוף."

זוהי למעשה בגידת אנשי הרוח והאינטלקטואלים באירופה שבין המלחמות, וזה הרקע למחזה של ברכט. עליית הניהיליזם לצד קריסה של כל הערכים המוסריים, כולל אובייקטים תרבותיים. העולם נפל לאיזו פשטות תמימה וגסה, אלמנטרית, של חיים עירומים, חיה ואדם ומאבקי הישרדות. הגיבורים של ברכט נוהגים כילדים אנוכיים. וכך שר מקי סכינאי, בתרגום אברהם שלונסקי:

מה טוב הוא גורלכם אנשי היושר, אתם המסתגלים לחיות בנחת/ אפילו אכלתם תמיד קדחת/ אבל אני יורק על זה האושר/ ... חיים כאלה לי הם גהינום!/ רק מי שחי בטוב - חי טוב מאוד/ ... היו ימים שגם אני שיערתי/ כי רק גבורה ויושר - אידיאל הוא/ אבל משראיתי את הללו/ העסק לא כדאי לי אז אמרתי/ בעוני יש גם יופי, גם שפלות/ מעז יוצא מתוך אבל גם מר.../ על כן אמרתי בלבי: נגמר! / ...רק מי שחי בטוב - חי טוב מאוד."

הלקח המעשי מכל זה - רק הפשע משתלם ורק כך ניתן לחיות טוב. ובמקום אחר בלדה על השאלה "על מה יחיה אדם":

"אתם המתחסדים בשם שמים/ אתם המטיפים תמיד מוסר -/ ראשית חוכמה: תנו לחם למעיים!/ כי זהו, כן, רק זה הוא העיקר!/ ... ופת לחמי קודמת למוסר.../ ... על מה יחיה אדם? -/ אם בלי כל פחד, יחמוס, ירמוס, יגנוב, ישדוד בלי הרף ויטרוף/ על כך יחיה אדם. כי מסוגל הוא לשכוח כלל שהוא אדם סוף סוף!"

סגנון התיאטרון האפי של ברכט יוצר אותו ניכור ומרחק נודע שלו בין השחקנים שמייצגים פיגורות, מצבים וגורלות חיים על בימה נטו, לבין קהל הצופים, שמתבקש לחשוב, להבין - לאו דווקא להתרגש ולהזדהות

לו נואשות - הכסף כמובן מכריע הכל. כתמיד היא בעלת נוכחות נשית דרמטית מרשימה. ראיתי אותה ב"אלקטרה" וב"איבאנוב", ואני יכולה לומר שהיא שחקנית אשר יודעת להפגין את הטרגי במצבה של דמות באיפוק כובש ומשכנע, אפילו במחזה אירוני, קומי, ציני כזה שלפנינו.

סיום המחזה מפתיע וצפוי כאחד: דאוס אקס מאכינה אירוני, איך לא: רגע לפני שתולים את מקי סכין, מגיעה ההצלה בדמותה של מלכת אנגליה בכבודה ובעצמה (יוסי גרבר בתפקיד אשה). האצולה - אשר אוהבת את הפושע הכוכב - לוחצת עמו ידיים ומעניקה לו חנינה, דרגת אצולה ופנסיה שמנה עד סוף חייו; מושלם.

*

דברי מר פיצ'ם: "הסוף הוא רע ומר בדרך כלל. לא בכל יום באים שליחי המלך, והנבעט - בועט בהבועט בו... ועל כן: אל תרדפו כל כך את הרשע..."

יש לציין את הביצוע המוסיקלי בניהולו של אמיר לקנר ואת הצבת הנגנים היושבים על הבמה במעין כלובי מתכת נישאים לגובה - פתרון מרשים, ועוד רבים וטובים.

זוהי הפקה עשירה, מלוטשת, מקצועית ומבדרת של התיאטרון הקאמרי, ואני חושבת על הלקחים החברתיים והפוליטיים האקטואליים שלה עבורנו: מי ומי הם באמת מר פיצ'ם וקבצניו הנוכלים, או מקי סכינאי וחבורתו? והיכן הם באמת יושבים, בממשלה? ואולי הם התחלפו עם "מלכת אנגליה"?

(השירים והציטוטים מהמחזה הם מתרגומו של אברהם שלונסקי, ספריית פועלים, יד שלונסקי 1983; למעט שירו של מקי סכין בתרגומו של דורי פרנס, שהובא בתוכנייה).

"צמחים מטפסים" בתיאטרון קרוב

דרמה קומית אקזיסטנציאליסטית, מאת ארוז מירנץ הי"ד; עיבוד ובימוי: אלעד שרעבי, מוסיקה: ארוז כהן, שחקנים: אושר בית הלחמי, אית בלייברג, יואל ברמן, טל גינת ונועה צפריד כוריאוגרפיה וריקוד: דפנה הורנצ'ק, אולם צוותא 2

הבמה קטנה, חשופה ונוזרית למדי, התאורה קלושה ועגומה. המקום - חדרם של שני חולים במצב וגטיבי מתקדם. ואולם, למרבה האירוניה - הם אינם שוכבים כי אם עומדים זקופים, קפואים ומחוברים למתקן הזנה (אינפוזיה) אישי לכל אחד. מוזה, אבל הצמידות הזו למוטות האינפוזיה מעניקה להם משענת וביטחון רגעי. הם במרחק זה מזה, נתונים בתרדמת, ורק עיניהם ממצמצות; מסתבר כי הם נמצאים במסגרת של מחקר רפואי מדעי, בחסותו של רופא בכיר, ד"ר בן צור, ולמעשה במעין 'כלא' - אשפוז בכפייה, שמתקיים בחסות תקציב גבוה למדי.

"אופרה בגרוש", מירב שחם וכנרת לימוני, צילום: דניאל קמינסקי

עם המתרחש על הבמה. אנחנו הצופים מודעים כל רגע שלפנינו מסכת חברתית פוליטית, וכל שיר הוא כמו הצהרה, אקסיומה שיש להפנים ולזכור או להתנגד לה. הדמויות מגלמות רעיונות ואמיתות חיים. האופרה מעלה את חייהם של חבורת קבצנים בהם החברה "יד לפושט יד", שבראשה עומד ג'ונתן ירמיהו פיצ'ם, בביצוע אירוני מברך וכובש של גדי יגיל: בקושי זיהיתי את השחקן הכשרוני הזה בדמות יו"ר הקבצנים (ונזכרתי בו בהצגה אחרת "אח יקר"); יכולתו להשתנות וללבוש באמת דמויות רבות ומגוונות לכלי הכר כמעט וירטואוזית. השתנות וריבוי פנים הם אגב מיסודות התיאטרון הברכטיאני. לצדם, כוריאוגרפיה על דרך חיים בשולי החברה, חיה ופועלת חבורת הגנגסטרים הפושעים של מקי סכינאי.

אין במחזה עלילה מורכבת. הוא מציג בכמה תמונות עוקבות את הצלחותיו של פושע אלים ומרושע, שאיתי טיראן הנפלא ביותר מבצע בשורה של מחוות ריקוד - הוא בעצם רוקד את התפקיד שלו. כמוהו גם הנשים, בעיקר לוי ופולי (כינרת לימוני ומירב שירום) ובעצם רוב הדמויות, כולל דמותו של מפקד המשטרה המצחיק והנלעג טייגר בראון (שמחה ברבירו), ידירו המעריץ של מקי. עובדה זו מדגישה עוד יותר את המלאכותיות המכוונת בביצוע התפקידים, והמרחק שנוצר בין לבין קהל הצופים כמימוש תיאטרוני בימתי אפשרי.

כאן המקום להזכיר לשבח את עבודת התנועה והבימוי המצוינים שעשו נדב צלנר וגלעד קמחי עם השחקנים, בסיפור הזה על אהבה ובגידה בריחה והצלה. תמונה מוצלחת בלתי נשכחת בעיני היא המונולוג היפה של פולי פיצ'ם, כלתו של מקי, על האלף-בית של תיאוריית ה"לא" שלה: היא מתוודה ללא בושה איך אמרה "לא" לכל מחזוריה המהוגנים, העשירים הבורגנים, ואיך לא יכלה לסרב לאחד ויחיד, שנכנס לחדרה ותלה כובעו על מסמר קטן; מנומס, מגונדר ונדיב. היה זה מקי סכינאי, הפושע המקסים, ואיתו היא מתחתנת.

הלנה ירלובה משחקת בתפקיד ג'ני בורדלה, הזונה ומנהלת בית הזונות, שחרף אהבתה למקי וזיכרונות חמים במחיצתו מסגירה אותו בסוף למשטרה תמורת סכום כסף שהיא והמוסד שהיא מנהלת שלה זקוקים